

НАШ ПРИЯТЕЛЬ — ЧАРЛЗ ДІКЕНС

“— Чарлз Дікенс, — по складах прочитала бабуся. За все своє життя вона не прочитала жодної книги. — Гарне ім'я.

— Гарне?! — вигукнув я. — Хай йому грець! Це велике ім'я! Проте я був упевнений...

Прибулець, йому було близько 60 років, озирнувся і поглянув на мене...

— Я гадав, що ви...

— Що я... помер? — Чарлз Дікенс розсміявся. — Нічого подібного! Живий-здоровий! І дуже радий зустріти тут читача і шанувальника, і знавця!” — чомусь зринув у пам'яті саме цей епізод із фантастичного оповідання Рея Бредбері “Приятель Ніколаса Ніклбі — мій приятель”. Гадаю, що *той* Чарлз Дікенс мав на увазі і нас — його відданих читачів, шанувальників і знавців. А нам водночас застається лише підтвердити, що він, себто справжній Чарлз Дікенс, і дійсно живий-здоровий навіть у третьому тисячолітті. Тому що, за винятком Вільяма Шекспіра, жоден із англійських письменників не здобув такого визнання як у широкого загалу, так і в рафінованих інтелектуалів. Тому що накладі його книжок давно перейшли за всі мислимі числа. Тому що... цей перелік можна продовжувати і продовжувати.

Гілберт Честерстон, сам першорядний англійський прозаїк і водночас автор однієї з найкращих біографій Дікенса, зазначав: “Він був до такої міри популярний, що ми, сучасні письменники, навіть не в змозі собі уявити, якою великою була його слава. Тепер не буває такої слави”. Залишається лише додати, що слава прийшла до Дікенса у двадцять один рік і вже ніколи не покидала його, та й годі про славу!

“Неперевершений” (так називали Чарлза Дікенса за життя) не завжди купався у її променях. У роки дитинства й юності майбутній письменник устиг побачити (і пережити!) немало бід і турбот.

Народився Дікенс 1812 року в містечку Портсмут. Його життя починалося благополучно: сім’я була доволі заможною, і раннє дитинство письменника було безхмарним. Проте незабаром трапилося лихо: батько Дікенса, дрібний чиновник і не дуже розважлива людина, потрапив у боргову в’язницю. Тому майбутній письменник замість школи змушений був іти працювати на фабрику — наклеювати етикетки на банки з ваксою. Ці надзвичайно важкі й болючі роки стануть незагойною раною. І не випадково, що свій розкішний особняк у Чатамі Дікенс заповів притулку для дівчат. Як не випадково і те, що письменник згодом ніколи не згадував про ті часи. Втім, так чи інакше, ті “важкі часи” згадуються (без перебільшення!) у кожному його творі.

Дослідники творчості Дікенса зауважили, що письменник був настільки прив’язаний до пам’яті свого дитинства, що час для нього наче зупинився. Приміром, герої його романів продовжували їздити на поштових диліжансах, коли вся Англія, натомість, давно вже пересіла на паровози.

Вибитися з бідності і стати всесвітньо відомим письменником йому значною мірою допомогли енергійність і творча обдарованість. Дікенс самотужки вивчив стенографію і незабаром став парламентським і газетним репортером. Невдовзі вийшли друком його перші твори — “Нариси Боза” і “Посмертні записки Піквіського клубу”, які зажили неабиякої популярності в Англії. А зміцнили цей успіх у майбутньому “Олівер Твіст”, “Життя і пригоди Ніколаса Ніклбі”, “Крамниця старожитностей”, “Домбі і син”, “Девід Копперфілд” і десятки інших романів.

Дікенс мав рідкісний талант співпереживання, який особливо яскраво виявляється у його творах про дітей і дитинство. Думка письменника про те, що долі дітей залежать від середовища, у якому вони зростають, що у тогочасному суспільстві діти є найбільш знедоленою його частиною, привернула увагу сучасників. Для Ч. Дікенса діти — це совість людства, і щоб вона була незаплямованою, потрібно боротися за те, щоб у дітей було дитинство.

Особливою теплою і сердечністю вирізняються “Різдвяні повісті” письменника. Увазі юного читача пропонуються такі найвідоміші твори Дікенса, створені у цьому жанрі, як “Різдвяна пісня”, “Новорічні дзвони”, “Цвіркун домашнього вогнища”, “Битва

життя” й “Одержимий”. У них Чарлз Дікенс прославляє звичайні людські радощі і висуває на передній план цінність людського тепла та щастя.

Утім, тут слід зауважити, що вже сам жанр різдвяної повісті передбачає добру, просвітлену і трохи казкову атмосферу. В різдвяній повісті можуть відбуватися найрозмаїтіші дива, найнезвичайніші пригоди та перетворення. Що ж спонукало “серйозного” автора “серйозних” романів взятися до створення такої “дитячої” дрібноти? Швидше за все, “різдвяні повісті”, як і любительські спектаклі чи публічне читання власних творів, були для Дікенса тим віконцем, де він міг хоч трохи відпочити від повсякденності. І, звичайно, слід пам’ятати про те, що Різдво було найулюбленішим святом письменника. Цікавим видається той факт, що в Англії ім’я Дікенса стало синонімом Різдва. Розповідають, що коли видатний письменник помер у 1870 році, маленька дівчинка — дочка лондонського вуличного крамаря — запитала: “Містер Дікенс помер? Чи означає це, що помер і Санта Клаус?”.

Отож, першу зі своїх повістей, “Різдвяну пісню у прозі”, Чарлз Дікенс створив під час своїх нічних прогулянок Лондоном. У різдвяні дні 1843 року “Пісня” вийшла друком. Чудово видана і проілюстрована відомим художником і добрим приятелем письменника Джоном Лічем, вона відразу зажила успіху. А захопливі читачські відгуки спонукали письменника до продовження розпочатої справи. Після цього, за винятком 1847 року, він щорічно видавав по одній різдвяній повісті. Ставши редактором “Домашнього читання” й аж до смерті, Чарлз Дікенс часто включав у різдвяний номер спеціально написане оповідання, хоча й не обов’язково про Різдво.

У найвідомішій із “різдвяних повістей” Дікенса — “Різдвяній пісні” — читач бачить світ з усіма його контрастами, споглядає минуле головного героя, скнари Скряжа, його самотнє і не дуже щасливе дитинство, його сповнену труднощів юність. Проте холод “кам’яного серця” Скряжа, який є втіленням егоїзму, захланності та бездушності, після казкової подорожі з трьома Духами (Духом Колишнього Різдва, Духом Теперішнього Різдва, Духом Прийдешнього Різдва) відступає, розвіюється. Головний герой перероджується у доброго дядечка Скряжа. Цілком очевидно, що у потаємній глибині Скряжєвих примар приховується і власний біль письменника, якого він зазнав на фабриці вакси.

У час написання “різдвяних повістей” Чарлз Дікенс був переконаний, що злочини, злидні, бідність, насильство, які він найбільше

ненавидів у сучасному суспільстві та яких побоювався, зумовлені лише одним — неосвіченістю народу. Тому ця думка тією чи іншою мірою пронизує усі повісті письменника. Потрібно також зауважити, що з п'яти повістей, запропонованих увазі читача, лише перша присвячена Різдву. Дія “Новорічних дзвонів” відбувається напередодні Нового року, у “Битві життя” й “Одержимому” Різдво подається лише епізодично, у “Цвіркуні домашнього вогнища” Різдвяні свята навіть не згадуються. Проте це не завадило скластися думці, що Дікенс “винайшов Різдво”, оскільки всі його повісті об'єднує один задум і єдиний настрій.

“Різдво, — зазначав Чарлз Дікенс, — це пора, коли голосніше, ніж у будь-який інший час року, говорить у нас пам'ять про всі злигодні, образи і страждання у світі, що оточує нас, і так само, як і все, що ми зазнали упродовж свого життя, спонукає нас робити добро”. Не можна не прислухатися до мудрих слів Неперевершеного.

Борис Шавурський

РІЗДВЯНА ПІСНЯ У ПРОЗІ

Повість про Різдво,
з участю Духів

ВСТУП

Я зважився написати цю невеличку книжку, де повно Духів, аби створити Духа такої Ідеї, яка б не розсварила моїх читачів ні з самими собою, ні з різдвяними святками, ні зі мною. Нехай же ця книжечка приживеться у їхніх оселях як добрий Дух, аби всяк, кому тільки вона потрапить до рук, не відклав її вбік, поки не дочитає до кінця.

Грудень 1843 року

*Їхній вірний Друг
і слуга Ч.Д.*

ДІЙОВІ ОСОБИ

Боб Годуй, клерк Ебенезера Скряжа

Пітер Годуй, син Боба Годуя

Тим Годуй ("Малий Тим"), калічка, найменший син Боба Годуя

Джо, перекупник крадених товарів

Дік Небс, Скряжів товариш у комерційній науці

Дух Джейкоба Мерглей, привид Скряжевого колишнього компаньйона

Дух Колишнього Різдва, проява, що показує минуле

Дух Нинішнього Різдва, добрий, щедрий, щирий від природи фантом

Дух Прийдешнього Різдва, привид, який показує тіні того, що може статися в майбутньому

Ебенезер Скряж, зажерливий, скупий дідуган, що пережив свого компаньйона з їхньої спільної фірми "Скряж і Мерглей"

Фред, Скряжів небіж

Пан Хвисьперук, добродушний, веселий старий комерсант

Пан Чудесн, неодружений чоловік

Белла, гарненька матрона, колишня Скряжева кохана

Белинда й Марта Годуї, доньки подружжя Годуїв

Пані Годуй, дружина Боба Годуя

Кароліна, дружина одного зі Скряжевих боржників

Пані Пранник, прая

Фан, Скряжева сестра

Пані Хвисьперук, шанована дружина п. Хвисьперука

КУПЛЕТ I

Мерглеїв дух

очнімо пісню цю з того, що Мерглей помер і ліг у глей. І хто б у цьому й сумнівався? Адже свідоцтво про його смерть підписали священник, причетник, хазяїн похоронного бюро й головний гробар. Підписав те свідоцтво і сам Скряз. І прізвище “Скряз” якнайбезпосередніше стосувалося пункту “Зміни” в статуті їхнього спільного підприємства, а це означало, що він може змінити в тому документі все, що тільки йому заманеться.

Старий Мерглей був мертвий, неначе цвях в одвірку.

Але ж зятяте! Я аж ніяк не хочу сказати, ніби знаю, чим цвях, забитий в одвірок, мертвіший за всі інші на світі цвяхи. Особисто я більше схиляюся до думки, що з усіх залізних виробів наймертвішим може бути хіба що такий цвях, якого забили у труну. Але в цій англійській примовці заховано споконвічну мудрість наших предків, тож я й не споганю її оцим грішним моїм пером невігласа, а то коли б таке нечестя не поклало краю Рідному Краєві. Тому дозвольте мені повторити, ще й наголосити, що Мерглей таки ліг у глей, тобто був мертвий, наче цвях в одвірку.

Чи ж знав Скряз про кончину свого компаньйона? Авжеж, знав. А як же інакше? Скряз із Мерглеєм були компаньйонами вже й не пам’ятаю скільки років. Скряз був його єдиним виконавцем духівниці, єдиним опікуном, єдиним правонаступником, єдиним законним спадкоємцем, єдиним другом і єдиним поминальником.

Але навіть самого Скрязя ця печальна подія аж ніяк не вивела з ладу, бо ж навіть у день компаньйонового похорону він показав себе чудовим підприємцем, відшкодувавши цю втрату абсолютно блискучою оборудкою.

Згадка про Мерглеїв похорон знову приводить мене назад, до того самого моменту, з якого я й починав. Ні-ні, у Мерглеєвій смерті не може бути жодного сумніву. Читачі повинні чітко це усвідомити, а то чим іще подивує їх історія, яку я збираюся розповісти? Бо й справді: коли б ми не були абсолютно переконані, що Гамлетів батько помер іще до початку п'єси, то в його нічних прогулянках під східним вітерцем по своїх рідних мурах не було б нічого незвичайнішого, ніж коли б котрий-небудь інший літній пан вискочив легковажно поночі під свіжий вітерець — скажімо, на цвинтар біля собору Святого Павла, — аби просто потрясти і без того нестійкий розум свого синочка.

Скільки часу збігло потім, а Скряз так і не замалював фарбою імені старого Мерглея на вивісці “Скряз і Мерглей”. Так те ім'я й красувалося ще багато років потому над дверима контори. І всі знали фірму тільки як “Скряз і Мерглей”. Підприємці-новачки називали Скрязя хто Скрязем, а хто — Мерглеєм, але він однаково відгукувався на обидва прізвища. Для нього це було все одно.

Але щоб несхитно гнути своєї, його рука була ого яка тверда! Ох і скнара був той Скряз! Що за давучий, мнучий, гнучий, хапучий і дряпучий, загребуший і завидюший старий гріховодник! Твердий і гострий, як кремінь, з якого ще жодна криця ні разу не викресала полум'я щедрості; зачаєний і затаєний, потайний і самітний, мов молюск. Холод, мерзенний мороз, що аж тріщав у ньому, геть заморозив його старечі риси, витончив його гачкуватого носа, поморщив, поорав йому щоки, затужавив йому ходу, почервонив очі, а тонкі губи — посинив, промовляючи з його нутра так-то вже пронизливо та пронозисто його рипучим голосом. Морозяний іній обсів йому голову, брови, гейби скручене з дроту підборіддя. Свою незвичайно низьку температуру він завжди носив при собі, прохолоджаючи самою своєю присутністю власну контору в спекотні дні й не відтаваючи ані на градус на Різдво.

Зовнішні спека й холод не дуже турбували Скрязя. Найспекотніша спека літа не могла його відігріти, найдошкульніша зимова холодиґа — заморозити. Найпронизливіший вітер не пропікав так, як він; найнавальніший снігопад не перемагав так невідпорно; найшкулькіший дощ не шмагав, не стьобав так невблаганно. Негода

ніяким чином не могла йому дозолити. Злива, сніг, град, сльота не могли похвалитися бодай однією над ним перевагою. Вони-бо часто падали людям на голову як щедротне благословення неба, тоді як Скряж не відав, що воно таке — щедрість.

Ніхто й ніколи не зупиняв його на вулиці радісними словами: “Мій любий Скряже! Як ся маєш? Коли ж ти завітаєш до мене в гості?” Жебраки ніколи не просили в нього копійчину, діти ніколи не запитували, котра година, а перехожі, чоловіки та жінки, ніколи не зверталися до Скряжа із проханням сказати, як пройти до такого й такого місця. Навіть пси, поводитирі сліпих, здається, добре його знали: ледь забачать, що наближається Скряж, так і тягнуть своїх господарів з вулиці у двері, у двори, а тоді вимахують хвостами, неначе промовляючи: “Бути без очей, мій сліпий господарю, це краще, ніж мати отаке лихе око!”

Але що Скряжеві до того! Саме це йому й подобалося. Ліктями прокладати собі життєвий шлях крізь юрби, остерігаючи всяку людську симпатію, щоб трималася від нього чимдалі, — це було для Скряжа тим, що знавці життя називають “захопленням”.

Якось-то напередодні Різдва, найкращого дня року, старий Скряж сидів-працював у своїй конторі. Стояла холодна, люто кусюча погода, ще й туман запав, і Скряж чув, як люди на подвір’ї надсадно дихають, ходячи туди-сюди, б’ючи себе кулаками в груди й тупаючи ногами по брукувці, щоб якось зігрітися. Міські годинники допіру тільки вибили третю, а вже було геть темно надворі. Та й протягом дня хіба то було світло? І в вікнах сусідніх контор уже палахкотіли свічки, мов хто наляпав червонястих плям на брунасте повітря, яке можна було просто пальцями помацати. Туман сотався, просочувався у всі шпарини й замкові щілини, а надворі був такий густий, що будинки по той бік вузького, вужчого не буває, подвір’я ледь проглядали крізь той туман сірими примарами. Бачивши, як брудна хмара падає на землю, все покриваючи пільмою, хто б не подумав: чи не дожиласть матінка Природа до краю та чи не виношує в собі якихось світових змін?

Двері Скряжевого кабінету були прочинені, щоб він міг пасти оком свого клерка, що далі за тими дверима нидів у похмурій комірчині, схожій чи то на цистерну, чи то на тюремну камеру, чи то на келію, знімаючи копії з листів. Біля Скряжа ледь дихало невеличке полум’я, але вогник біля клерка був настільки кволіший, що здавалося, там тліє лиш одна крихітна вуглинка. Але підкинути вугілля сердега не смів, бо Скряж тримав ящика з вугіллям у своїй

кімнаті, й коли б клерк насмілювався зайти до хазяїна з совком у руці, це з його боку було б те саме, що нерозважно написати заяву на звільнення. Ось чому клерк закутався, як міг, своїм білим вовняним шарфом і робив відчайдушні зусилля зігрітися свічкою, але, не будучи людиною могутньої уяви, зазнавав у цьому невдачі.

— Веселого Різдва, дядечку! Бог на поміч! — пролунав раптом чийсь бадьорий голос. Належав той голос Скрязевому небожеві, який надбіг так швидко, що дядечко тільки з голосу довідався про його появу.

— Пхе! — скривився Скряз. — Які дурниці!

А він так розігрівся від шпаркої ходи крізь морозяний туман, цей Скрязів небіж, що весь аж пашів, гарне обличчя йому рум'яніло, очі блищали, а віддих з рота виривався паром.

— Різдво — дурниці? Та що ви, дядечку? — зчудувався небіж. — Це ви, либонь, жартуєте?

— Не жартую, — запевнив Скряз. — Веселе Різдво? Яке ти маєш право бути веселим, злидоті!

— Ну-ну, заспокойтесь, — весело відказав небіж. — А яке право маєте ви бути похмурим? Які у вас підстави бути ще й понурим? Із вашим багатством!

Не мавши напихваті ніякої кращої відповіді, Скряз задовольнився тим, що тільки повторив:

— Пхе! Які дурниці!

— Та ви не сердьтеся, дядечку! — попросив небіж.

— А як же мені не сердитися, — відрізав дядечко, — якщо я мушу жити серед таких телепнів, як ти? Бо що для вас Різдво, як не нагода посплачувати рахунки без грошей? Що — як не нагода переконатися, що ви на рік постаршали й постаріли, але ні на годину не побагатшали? Що — як не нагода побачити прірву між вашими видатками та прибутками у ваших записах і переконатися, що кожнісінька цифра тих записів, за всі дванадцять місяців минулого року, вбивчо свідчить про вашу неспроможність? Та коли б моя воля, — обурено вирік Скряз, — то всякого дурня, котрий галасав по вулицях, викрикуючи: “Веселого Різдва!” — слід було б зварити з його власним пудингом, а поховати, пробивши осиковим кілком серце! І це по заслугі було б!

— Дядечку! — благально протяг небіж.

— Небоже! — суворо відказав дядечко. — Ти святкуй своє Різдво по-своєму, а мені дозволь відзначати його по-моєму.

— Відзначати! — повторив небіж. — Але ж ви зовсім його не відзначаєте.

— То хай воно так і буде, і дай мені спокій, — відрізав Скряз. — Тобі ж велике добро від цього! Було і буде!

— Смію сказати, що на світі є багато чого такого, що приносить мені добро, але не обов'язково вигоду, — заперечив небіж. — У тому числі й Різдво. І я добре пам'ятаю, що завжди сприймав різдвяні святки, коли вони наставали, — не кажучи вже про пошанівок до цього священного слова та святобливих спогади, які невіддільні від нього — як добрий час, як милий, приємний момент всепрощення і милосердя; єдиний час, який я тільки знаю в довгому календарі року, коли чоловіки та жінки, мовби за мовчазною згодою, вільно відкривають свої серця, що досі були зачинені, замкнені на замок, і переймаються співчуттям до знедолених як до таких, котрі насправді є їхніми супутцями на спільному шляху до могили, а не геть іншою расою зовсім відмінних істот, які начебто ходять своїми власними недовідомими стежками. І тому, дядечку, я вірю, хоча Різдво ще жодного разу не кинуло ані крихти золота чи срібла мені до кишені, — вірю, що воно мені й приносило, і приносить, і приносить добро, і ще скажу: хай благословить його Бог!

Конторський клерк у комірчині мимоволі аж заплескав у долоні. Але, враз похопившись: припуститися такого неподобства! — лулуснув кочергою по кволому вогнику й загасив останню його іскринку назавжди.

— Ще почую хоч звук від *тебе*, — погрозив йому Скряз, — і ти відзначиш своє Різдво тим, що втратиш місце! А ви, пане, як бачу, неабиякий промовець, — це вже він “похвалив” небожа. — Дивно тільки, чого ви досі не в Парламенті.

— Та не сердьтеся, дядечку, ну ж бо! Прийдіть завтра до нас на обід.

Скряз відказав, що прийде побачити його в... та й висловив, що хотів сказати, власне, до кінця. Ще й додав, що хотів би пересвідчитись, як його небіж перший здасться Костомасі.

— Ну чому ви так? — вигукнув Скрязів небіж. — Чому?

— А навіщо ти оженився? — запитав Скряз.

— Бо закохався.

— Бо ти закохався! — прогарчав Скряз, от ніби кохання — то єдина в світі річ, ще кумедніша за “веселе Різдво”. — Ну, то ходи здоровий!

— Та що це ви, дядечку! Ви ж ніколи не навідувалися до мене до мого одруження. Чому ви робите це приводом для того, щоб не прийти до нас тепер?

— Ходи здоровий, — повторив Скряж.

— Мені ж нічого від вас не треба — я у вас нічого не прошу! Чому ми з вами не можемо бути друзями?

— Ходи здоровий, — знову повторив Скряж.

— Я всією душею шкодую, що ви так затаїлися. Ні між нами, ні між нашими родинами ніколи не було жодних сварок. Але я пройшов це випробування на честь Різдва, і я витримаю до кінця, не розгублю мого різдвяного настрою. Тож веселого Різдва, дядечку!

— Бувай здоровий! — на те йому Скряж.

— І з Новим роком!

— Бувай здоровий! — востаннє повторив Скряж.

Попри все це, його небіж залишив приміщення без жодного гнівного слова. Він іще зупинився біля вхідних дверей, щоб, як годиться, привітати зі святами й клерка, і той, хоч який змерзлий, а тепла мав більше, ніж Скряж, бо відгукнувся щирими привітаннями.

— Ото ще один! — пробурчав Скряж, почувши сердечний відгук свого підлеглого. — Мій конторський клерк, що отримує п'ятнадцять шилінгів на тиждень, має жінку з дітьми на шиї, а й собі туди ж, торочить про “веселе Різдво”. З такими я ще в Бедлам потраплю.

А той недотепа, випустивши Скряжевого небожа, впустив ще якихось двох відвідувачів. Були то, щоправда, статечні панове, на них приємно було подивитися. Ось вони вже й поставали, скинувши капелюхи, в Скряжевому кабінеті. Вклонилися господареві. В руках якісь книги, папери.

— Підприємство “Скряж і Мерглей”, якщо не помиляюся? — мовив один із панів, зазирнувши до свого списку. — Я маю приємність звернутися до pana Скряжа? Чи до pana Мерглея?

— Пан Мерглей помер сім років тому, — відповів Скряж. — Саме сьогодні виповнилося рівно сім років цій події.

— Ми не сумніваємось, що небіжчикову ліберальність вірно несе компаньйон, котрий його пережив, — мовив той самий пан, подаючи їхні документи.

Авжеж, вони з Мерглеєм були споріднені душі, але щоб Скряж ніс якусь там “ліберальність”? Від цього слова він насупився, похитав головою і повернув відвідувачам їхні папери.

— У ці передсвяткові дні, пане Скрязе, — заговорив перший пан, беручи в руку перо, — найпаче потрібно, щоб ми хоч трохи потурбувалися про убогих і знедолених, котрі терплять нині великі муки. Багато тисяч потребують найнеобхіднішого, а сотні тисяч не мають даху над головою, пане.

— А що, вже не стало тюрем? — поцікавився Скряз.

— Є повно тюрем, — відповів пан, кладучи перо назад.

— А робітні доми? — допитувався Скряз. — Вони все ще діють?

— Та діють, — відказав пан. — Досі діють. Але я рад був би сказати, що вони перестали діяти.

— Отже, все так само існують примусові роботи й діє закон про бідних? — напосідав Скряз.

— І те, й те діє на повну силу, пане.

— Он як? А я вже був злякався, почувши те, що ви сказали напочатку, чи не скоїлося чогось такого, що могло припинити корисну дію всього згаданого вище, — мовив Скряз. — Дуже радий був почути, що все воно ще діє.

— Жменька нас — ті, хто переконаний, що згадані вами інституції не дуже забезпечують масу знедолених християнською бадьорістю душі й тіла, — відказав усе той самий пан, — намагається зібрати кошти, аби придбати для вбогих якусь їжу, якесь питво та засоби для підтримання тепла. Ми обираємо для такої мети цей передріздвяний час тому, що саме на Різдво, як не буває на жодне інше свято, Нужда гризе найдошкульніш, а Достаток приносить найбільше втіхи. То яку суму зволите записати від вашого імені?

— Ніяку! — відрізав Скряз.

— Ви бажаєте пожертвувати анонімно?

— Я бажаю, щоб мені дали спокій, — відрізав Скряз. — Коли ви вже питаєте, панове, чого я бажаю, то це вам моя відповідь. Я й сам не бавлю себе на Різдво, і не можу собі дозволити давати неробам на веселощі та розваги. Натомість я даю на підтримку згаданих мною закладів — вони коштують мені немало. Ну, а ті, кому ведеться зле в житті, повинні звертатися туди.

— Багато хто не може туди звернутися, а ще багато хто радше помре, ніж туди піде.

— Якщо вони радше помруть, — зауважив Скряз, — то краще б вони й повмирали: завдяки цьому скоротився б надлишок населення. Хоча — даруйте — я про таке бажання багатьох чомусь не чув.

— Але ви могли б переконатися в цьому, — зазначив збирач коштів.

— Це не моя справа, — відрізав Скряз. — Досить, щоб усяк знав своє діло й не докучав іншим. Моя робота постійно поглинає весь мій час. Бувайте здорові, панове!

Переконавшись остаточно, що тут їм нічого не домогтися, збирачі коштів пішли собі. А Скряз вернувся до трудів своїх із куди кращою думкою про самого себе і в куди веселішій настрої, ніж те бувало з ним зазвичай.

Тим часом туман і пільма ще погустішали, й по вулиці побігли люди з запаленими смолоскипами, пропонуючи свої послуги: бігти перед запрягами карет, показуючи дорогу. Стародавня вежа церкви, чий грубий старий дзвін завжди хитрувато позирав униз на Скрязя з готичного вікна, стала невидима, вибиваючи тепер, у хмарах, години й чверті годин, і то з такими тремкими переливами після ударів, ніби там, у її перемерзлій голові, цокотіли якісь зуби. Мороз придавив іще дужче. Ген на головній вулиці, на розі подвір'я, якісь робітники, що лагодили газові ліхтарі, розпалили велике вогнище в мідному казані, довкола якого вмиль зібрався гурт голодранців і хлопчаків: вони гріли руки й захоплено лупали очима на високе полум'я. Не закручений як слід водогінний кран, що плакав краплями води, понуро обмерзав собі, набуваючи вигляду гнітючої брили льоду. Від яскравого світла вітрин, де гілочки та ягоди гостролисту лускотіли від лампового жару, бліді обличчя перехожих на якусь мить мов підрум'янювалися. Торгівля у бакалійників і продавців птиці обернулася на розкішний жарт — на таку славу крикливу розвагу, аж просто не вірилося, який можуть мати з нею зв'язок такі нудні засади вигідного торгу-продажу. Лорд-мер у власній резиденції — могутньому Меншн-Хаусі — дав наказ своїм п'ятдесятьом кухарям та лакеям так відсвяткувати Різдво, як тільки личить лордмерівській челяді, й навіть курдупель кравчик, оштрафований минулого понеділка за те, що був напився й бився до крові на вулицях, тепер помішував на своєму горіщі завтрашній пудинг, тим часом як його худюща дружина з дітям гайнула купити телятинки.

Ще густішав туман, то лютішав холод. Пронизливий, улазливий, кусючий — справжній мороз. Коли б добряга святий Дунстан був відтяв Лихому Духові носа доторком отакої погоди, а не звичайною своєю зброєю, тоді б він удостоївся куди гучнішої хвали за такий преславний подвиг. Один малий власник кирпатого носа, обгризеного й пожованого голодною холодригою, достоту як кістки бувають

погризені собаками, припав до замкової шпарини, аби обдарувати Скряжа колядкою, але господар, тільки-но зачув перші рядки:

*Бог дасть тобі, веселий пане,
Не бійсь нічого ти! —*

як схопить лінійку та як лясне нею, з таким-то бойовим запалом, що нажаханий колядник умить накивав п'ятами, дозволивши туманові й морозу, що зробився тим часом ще кусючіший, безперешкодно й далі заповзати у ту шпарину.

Аж нарешті настав час зачиняти контору. Знехотя Скряж ізліз зі свого високого стільця й на мигах дав знати про факт закриття своєму клеркові, що вже нетерпеливився у своїй комірчині. Той миттю загасив свічку і вже й капелюха надяг.

— Здається мені, ти хотів би прогуляти завтра весь день? — запитав Скряж.

— Якщо це вас цілком влаштує, пане.

— Аж ніяк не влаштує, — заперечив Скряж. — Бо воно й нечесно так. Якби я за цей твій прогул вирахував з тебе пів крони, ти б, я певен, вважав себе скривдженим.

Клерк тільки ледь помітно посміхнувся.

— І все ж таки, — провадив Скряж, — ти не вважатимеш скривдженим мене, якщо я оплачу тобі твій прогул як звичайний робочий день?

Клерк зазначив, що таке ж буває тільки раз на рік.

— Нікчемне виправдання, придумане, аби лиш кожного двадцять п'ятого грудня грабувати роботодавця! — обурився Скряж, застібаючи своє пальто під саме підборіддя. — Але, здається, тобі таки дуже кортить прогуляти завтра цілий день. Що ж — тоді якомога раніше з'явись на роботу післязавтра.

Клерк пообіцяв, що так і зробить, і Скряж, щось буркнувши, вийшов на вулицю. Контору вмить замкнуто, і клерк, закутавши шию своїм білим шарфом, довгі кінці якого зателіпалися йому нижче пояса (хизувався, бачте, що може обходитися без пальта), з'їхав униз по корнгільській крижаній гірці, причепившись іззаду до хлопчачої ватаги, і так двадцять разів з'їхав на честь Святвечора, а тоді шодуху помчав до своєї домівки в Камден-Таун, аби швидше погратись зі своїми дітками в цюці-баби.

Скряж з'їв свій безвідрадний обід у тій самій своїй безвідрадній харчівні, де завжди харчувався, і, перечитавши всі газети та занастивши решту вечора вивченням своєї прибутково-видаткової книги, подався додому спати. Мешкав він у покоях, що колись

належали упокоєному його компаньйонові. Була то похмура анфілада кімнат у неоковирному будинку, що дерся нагору крутим подвір'ям, стаючи чим вище, тим нижчим, і він настільки злецько вписувався у це подвір'я, аж напрошувалася думка, ніби він, бувши колись будинком-хлопчаком, забіг сюди, граючись у піжмурки з іншими будинками, та й забув, як його вибратися звідсіля. Нині будинок уже трохи постарів і виглядав досить моторошно, бо, крім Скряжа, ніхто в ньому не жив; інші кімнати всі здавалися під контори. На подвір'ї було так темно, що навіть Скряж, котрий знав тут кожен камінчик, пересувався майже навіпамацки. Туман із морозом так налягли на старі чорні ворота будинку, що здавалося, чи то не лихий Дух Негоди усівся там, понуро про щось розмірковуючи на цьому людському порозі.

Ну, а тепер стосовно молотка на дверях. Можна з певністю стверджувати, що нічого незвичайного в ньому не було, — ото й тільки, що дуже великий. Факт і те, що Скряж бачив того молотка щодня, вранці й увечері, скільки жив у цьому будинку. А ще можна впевнено сказати, що Скряж аж ніяк не більше був схильний до того, що називають фантазією, ніж будь-котрий інший чоловік у місті Лондоні, включно навіть (якщо тільки можна припуститися такого зухвалого припущення) з усім муніципалітетом¹, з олдерменами та всіма членами гільдій². До того ж не зайве буде згадати, що Скряж, відколи того надвечір'я був згадав про кончину свого колишнього компаньйона сім років тому, більше про Мерглея ні разу й не подумав. І тоді хай хто-небудь пояснить мені, коли зможе, як воно так сталося, що Скряж, устроївши ключа у дверний замок, побачив у тому молоткові — не спостерігши, щоб на очах у нього щось там безпосередньо змінювалося, — не молотка, а обличчя старого Мерглея!

Мерглееве обличчя... Воно не було оповите непроникною тінню, подібно до інших предметів у дворі, а світилося моторошно-примарним сяйвом, неначе гнилий омар у темному льоху. Не було воно ні сердите, ні люте, а дивилося на Скряжа, як зазвичай колись дивився живий Мерглей: піднявши примарні окуляри на

¹ Муніципалітет (від нім. *Munizipalität* з лат. — муніципія) — орган місцевого самоврядування, а також будинок, у якому він міститься.

² Гільдія (від нім. *Gilde* — корпорація, об'єднання) — у Західній Європі за середньовіччя: економічне, політичне чи релігійне об'єднання, яке захищало інтереси і цехові привілеї своїх членів.

свого примарного лоба. Волосся його дивно ворушилося, ніби від подиху чи висхідного струменя гарячого повітря, а очі, хоч і широко розплющені, лишались абсолютно нерухомі. Від цього, та ще від мертвотно-синього забарвлення, воно виглядало жакливим, але той його жак створювався, здавалось, не самим обличчям, не його волею, силою чи виразом, а чимось невидимим і потойбічним.

Та коли Скряз пильніше придивився до прояви, вона знову стала молотком.

Якби ми сказали, що він не злякався чи що кров йому не похолола від страхітливого відчуття, не знаного змалку, то була б неправда. Але Скряз знову взявся за ключа, якого був полишив, упевнено його крутнув, увійшов і запалив собі свічку.

Одначе, перш ніж зачинити двері, він таки завагався на мить, а коли відчиняв, спочатку обережно зазирнув досередини, от ніби хотів допевнитися, чи не стирчить Мерглеєва кіска аж у вітальню. Але з другого боку дверей нічого такого не було, а видніли самі лише гвинти і гайки, на яких тримався молоток. Тож він тільки сказав: “Тьху-тьху!” — й захряснув двері.

Гук від удару дверей прокотився по будинку громом. Усі кімнати нагорі й усі барила у льохах виноторгівця відгукнулися багатоголосими лунами та відлунками. Хоча Скряз був не з тих, кого можна залякати луною. Він замкнув двері, перейшов через вітальню й почалапав нагору сходами — і то поволеньки, бо на ходу знімав зі свічки нагар.

Можна вельми приблизно розводитися про привілля добрих старих сходів, мовляв, ними легко виїде нагору ціла карета, запряжена шестериком коней, — все одно що крізь який-небудь недопечений глевкий парламентський закон. Але я волію наполягти саме на тому, що ви б могли виперти нагору по тих сходах навіть катафалк, причому він пройшов би, не зачепившись ніде за жодну стіну, навіть боком, якби повернути його голоблями до стіни, а дверцятами — до балюстради, — бо ширини тут було, як для цієї справи, ще й з добрим запасом. І чи не тому Скрязеві навч примарилося, ніби перед ним у темряві сам собою рухається катафалк! Пів десятка газових ліхтарів з вулиці навряд чи кидали досить світла на ті сходи, тож можете уявити, що Скряз пірнув у просто кромішній морок.

Але Скряз чалапав собі, і чхати йому було на брак світла. Темрява дешевша, й тому він віддавав їй перевагу. Але перш ніж зачинити за собою важкі двері, він пройшов по всіх своїх покоях,

ЗМІСТ

<i>Щавурський Б. Наш приятель — Чарлз Дікенс</i>	7
Різдвяна пісня у прозі. <i>Повість про Різдво, з участю Духів</i>	11
Новорічні дзвони	95
Цвіркун домашнього вогнища. <i>Хатня казка</i>	187
Битва життя	279
Одержимий	365

